

Ігор Чорновол

З ІСТОРІЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ В США: ІСТОРІОГРАФІЯ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ І «ТЕЗА БОЛТОНА»

Під час Світової Колумбової вистави в Чикаго 1893 р. на з'їзді Американської історичної асоціації тридцятидвохлітній асистент Вісконсинського університету Фредерик Джексон Тернер виступив з доповіддю «Значення фронтиру в історії США» (*The Significance of Frontier in American History*). Історик стверджував, що американське суспільство передовсім сформували відкриті фронтири Дикого Заходу, і саме Дикий Захід забезпечив державі демократичні принципи функціонування та розвинув американський індивідуалізм. Як дефініював поняття фронтиру Рей Аллен Біллінгтон, це «географічний регіон, прилеглий до незаселених регіонів континенту, де низький коефіцієнт заселеності та незвичайно багаті натуральні ресурси, досі неексплуатовані, дають малозабезпеченим винятковий шанс покращити своє соціальне та економічне становище»¹. Невдовзі цей невеликий текст Ф.Тернера спричинив безпрецедентну за тривалістю й за гостротою дискусію, яка не закінчилася й досі. Крім істориків, у полеміці брали участь антропологи, археологи, географи, геологи, демографи, екологи, етнографи, етнологи, кліматологи, лінгвісти, психологи, соціологи, філософи. Майже кожний американський коледж або університет пропонував «фронтир-студії» до 1960 р., або, словами Річарда Гофштадтера, в той час американський історичний цех трансформувався «в одне велике товариство імені Тернера» (*one larte Turner-verein*)².

Відчутним був вплив Тернера також у галузі порівняльної історії. Тезу Тернера застосовували історики Австралії, Африки, Канади, Росії, Нової Зеландії, України, Фінляндії тощо. Завдання цієї статті – проаналізувати вплив Ф.Тернера на історіографію Латинської Америки³.

Теза Болтона

Панівний дискурс історії США загальновідомий: засновані на початку XVII ст. англійські колонії започаткували 13 незалежних штатів, число яких поступово зросло до 50. Протягом XX ст. цей дискурс був уточнений за рахунок врахування досвіду інших етнічних груп, іспаномовної передовсім. І не тільки тому, що в США іспаномовні громадяни становлять найбільшу етнічну меншину. А ще й тому, що історично сфера проникнення іспанських колоністів була набагато ширшою за території, на яких вони домінували. Так, у Вірджинії іспанські єзуїти заснували місію ще 1570 р., себто на чотирнадцять років раніше за перше поселення британських протестантів в цій місцевості й на 37 років раніше за заснування Джеймстауна. Перше європейське поселення на острові Ванкувер (Тихоокеанське узбережжя, за 350 кілометрів від сучасного Сіетла) іспанці заснували наприкінці XVIII ст. Ба навіть термін «Канада» – іспанського походження; коли Жак Картьє вперше вступив у контакт з індіанцями Ньюфаундленда, вони привітали його по-іспанському «*aca nada*», що означає «тут нічого немає»⁴. Включити в історію США іспанський колоніальний досвід запропонував Герберт Болтон.

Герберт Євген Болтон (20 липня 1870 – 30 січня 1953) був найздібнішим і найпродуктивнішим учнем Ф.Тернера. Він народився в містечку Вілтон, штат Вісконсин, у багатодітній фермерській сім'ї. Його батько неодноразово обирався на посади в магістраті свого міста, брав участь у громадянській війні; мав також дозвіл методистської церкви на проповіді, з чого охоче користав. Мати закінчила жіночу академію, словом, родина Болтонів була добре освічена. З 1893 р. Герберт студіював право в Вісконсинському університеті, але 1895 р. здобув ступінь бакалавра літератури. Як сам згадував, історією зацікавився особливо завдяки курсові з медієвістики. Згодом, працюючи учителем, продовжив навчання, цього разу прослухавши курс з історії США Ф.Тернера (1896–1897). Невдовзі за сприяння Ф.Тернера отримав стипендію в Пенсильванському університеті, де 1899р. захистив дисертацію на тему «Вільні негри в південних штатах США напередодні громадянської війни». З 1901 р. викладав середньовічну історію в Техаському університеті (Остін) та працював в редакції кварталника Державної історичної асоціації

Техасу. 1902 р. трапилася нагода попрацювати в мексиканських архівах – відтак Г.Болтон обрав поле спеціалізації остаточно. 1906 р. Інститут Карнегі в Вашингтоні замовив Г.Болтонові довідник матеріалів з історії США в архівах Мексики – доти зовсім не відомі американським ученим. Цей довідник вийшов з друку 1913 р., відтак Г.Болтон здобув репутацію найкращого знавця минулого південно-західних штатів США. 1909–1911 – професор Стенфордського університету, з 1911 р. – Каліфорнійського університету в Беркелі, де пропрацював 22 роки, перший директор знаменитої Бібліотеки Бенкрофта. Бібліографія вченого нараховує 92 найменування⁵.

Вважають, що компаративний підхід до історії країн Америки започаткувала стаття Г.Болтона «Місія як фронтирна інституція в іспано-американських колоніях» 1917 р.⁶ Методологія вченого була простою. Успадкувавши від Ф.Тернера інтерес до соціальної історії, Г.Болтон фактично створив жанр історії іспанських колоніальних інституцій. Водночас, звернувши увагу на величезний об'єм іспаномовних джерел з історії США, він піддав ревізії думку про панівний англо-саксонський дискурс американської історії. «В моїй країні ізольоване вивчення тринадцяти англійських колоній та США в приховало чимало істотних факторів розвитку й сприяло вихованню нації шовіністів. Настав час для змін»⁷, – скаже Г.Болтон 1932р. у своїй інавгураційній промові президента Американської історичної асоціації. Відтак вчений запропонував нову дисципліну – історію Америк (*History of the Americas*). Курс Болтона в Беркелі (пішов на пенсію 1940 р.) прослухали тисячі студентів, а з «школи іспанського прикордоння Болтона» (*Bolton's Spanish Borderlands School*) вийшло 323 магістри та 104 доктори⁸ – ледве чи ще хтось з американських професорів може похвалитися таким результатом.

Разом з тим новий підхід Болтона не був позбавлений недоліків. Вчений чудово давав собі раду з джерелами, а от синтеза давалася йому нелегко. Стиль Болтона був по-академічному нудний, переобтяжений деталями й посиланнями. Ф.Тернер, оцінюючи черговий текст Болтона, якось написав йому: «Ви маєте розбавити Ваш ром і подати його маленькими порціями особам, що призвичаєні до легких вин Паркмана»⁹.

Френсіс Паркман (1823–1893) – класик американської

історіографії, улюблений історик Ф.Тернера. Щоб довести вищість «прогресу по-американськи» над іспанським фанатизмом, французьким феодализмом і індіанським варварством, Ф.Паркман не цурався й свідомих фальсифікацій. Тим не менше Ф.Тернер й інші поважали Ф.Паркмана за стильність його праць; як писав сам Ф.Тернер, Ф.Паркман є великим, бо «більше артист, ніж історик»¹⁰.

Але Г.Болтон, як продукт позитивістської епохи, мав свої уявлення про стиль. У відповідь на згадку Ф.Тернера про ром Г.Болтон відповів, що перед тим як розбавляти ром, треба його мати в достатній кількості; більше того, «Коли перед дистиляцією я навіть маю посадити насіння й виростити цукрову тростину, це дуже повільний процес». І додав, що «збирається жити довго». А от певний літературний редактор зізнався, що йому хочеться зачинити Г.Болтона в кімнаті, відібравши в нього всі його нотатки й книжки, лише з папером та ручкою; бо з пам'яті вчений може писати краще. Книга «The Spanish Borderlands» вийшла з друку 1921 р. й мала успіх після того як видавництво, зневірившись у надіях отримати від вченого адекватний популярний текст, врешті передало його рукопис спеціально найнятому редакторові жіночої статі¹¹.

Інший істотний недолік Г.Болтона – уникання властиво тернеріанської оцінки співвідношення фронтири – суспільство – демократія. Г.Болтон був схильний розглядати історію Америк як експансію Європи, не більше того. Втім, напівфеодальні порядки суспільств латино-американських скоробагатків були настільки очевидними, що ракурсу фронтір – самоврядування «школа Болтона» уникала ще довго після смерті свого засновника. Іншими словами, болтоніанці продукували швидше мікро-, ніж макроісторію¹². «В дійсності «тези Болтона» ніколи не існувало. Болтон запропонував ширший підхід до американської історії, що був не просто англо-орієнтований або обмежений до вивчення тринадцяти колоній, до яких з часом було додано ще тридцять сім, не більше того. (...) Правильно чи ні, дійсність чи ілюзія, це єдиний внесок Болтона. Перед тим як податися на суперечливе поле історичної синтези, він був старанний дослідник, плідний автор та невтомний видавець джерел», – писав найтитолованіший учень Г.Болтона Джон Френсіс Беннон¹³. А Пітер Стерн,

підсумовуючи «болтоніану», яким зауважив: «Безумовно, що піонерський інституційний або героїчний наратив Болтона та його послідовників еволюціонував в цілу низку спеціальних або мікро студій в широкому спектрі дисциплін. Такі дослідження поглибили знання про колоніальну еру й епоху незалежності; зараз склалася ситуація, що маємо значну кількість цеглин, які формують стіну, але ніхто більше не може побачити структуру як щось ціле»¹⁴.

Близько 1960 року проявилася тенденція до критичного переосмислення спадщини Г.Болтона. Про це свідчить збірка есеїв з претензійною назвою «Чи мають Америки загальну історію? Критика теорії Болтона» (1964)¹⁵. Тож професор Колумбійського університету Льюїс Ганке вказав на недостатній резонанс ідей Болтона поза американським історичним цехом, як і на уникання школою Болтона поля теорії. Сумніви в доцільності «Болтонової тези» вперше відкрито висловив мексиканський історик Едмундо О'Горман 1939 р., мовляв, спільні риси можна знайти серед буд-якої групи людей, тому що «всі вони народилися й виховувалися, всі вони їдять і працюють». Але під час другої світової війни «теза Болтона» стала інтелектуальною підставою для зміцнення панамериканського руху. 1941 р. відбулася конференція Міжамериканської солідарності в Чикаго, історики латино-американських країн брали участь у з'їздах Американської історичної асоціації США, саме тоді був розбудований створений 1928р. Панамериканський інститут географії й історії (існує досі). Разом з тим політичні істеблїшменти регіону розглядали панамериканський рух як передовсім інструмент посилення домінації США, відтак в цьому середовищі ідея панамериканської інтеграції не викликала особливого ентузіазму. Треба, однак, зауважити, що Г.Болтон політикою не займався, до панамериканського руху відношення не мав, відтак розгляд його спадщини в контексті критики панамериканської ідеології видається необґрунтованою.

Тим не менше згадана книга засигналізувала нову тенденцію. Саме в той час курс «історії Америк» зник з програм американських університетів; зараз його не викладають ніде.

Але в науці позиції Г.Болтона досі залишаються непохитними, і не лише в галузі історії іспанських фронтів США. Вчений

фактично започаткував історію Латинської Америки у своїй країні й дослідження цього регіону розвиваються в руслі «тези Болтона» досі.

Історіографія південної частини США настільки фрагментована, що історики південно-західних штатів (Каліфорнія, Техас) працюють ледь не в повній ізоляції від фахівців південно-східних штатів (Луїзіана, Флорида). Від часу виходу Болтонових «The Spanish Borderlands» (1921) наступна загальна історія цього регіону побачила світ аж 1970 р. («Spanish Borderlands Frontier, 1513–1821» Джона Френсіса Баннона)¹⁶.

В даний момент найкращим знавцем історії іспанських фронтирів Північної Америки є професор Південного методистського університету в Далласі Девід Вебер, автор 10 монографій, серед них — «Іспанський фронтір Північної Америки» (1992). Як і більшість робіт в галузі застосування тези Тернера, книга презентує жанр соціальної історії й взагалі найкраще відповідає вимогам сучасної науки. До того ж її автор, інтерпретувавши фронтір як зону інтенсивної акультурації, вперше (на відміну від своїх попередників з «школи Болтона») врахував також індіанську візію фронтиру. «В зонах фронтиру, — писав Д. Вебер, — суперництво проявляється на двох споріднених рівнях. По-перше, і завойовники і завойовані продовжують боротьбу. Нові можливості для здобичі вздовж фронтиру часто загострюють боротьбу за владу, а за умови наявності держави, ослабкий контроль віддаленого центру сприяє поглибленню конфлікту. По-друге, конфлікт між суспільствами, які співіснують поряд, сприяє визріванню культурного конфлікту й культурному взаємообміну. Конфлікт і взаємообмін можуть проявитися в різний спосіб, що водночас може включати пристосування, акультурацію, асиміляцію, синкретизм, опір. Незважаючи на форми, чи полікультурність, чи новий синтез, чи знищення однієї культури іншою, у вихорі боротьби старі порядки трансформуються й постають нові порядки. (...) Це універсальна істина, що на тих краях, де зустрічаються культури, тертя й взаємне збагачення трансформують локальних мешканців, економіку й соціальні системи, які відокремлюють їх від їхніх метрополій. Як стверджує антрополог Ерік Волф, «люди створюють свої культури у взаємодії з іншими, і не з іншими, але не в ізоляції»¹⁷.

Застосувавши такий підхід, Д.Вебер подав всебічний аналіз процесів акультурації індіанських аборигенів і європейських колоністів. На сьогоднішній день запропонована Д.Вебером візія колишнього іспанського фронтиру США є найдосконалішою.

Історіографія Латинської Америки

Політична строкатість колишньої іспанської колоніальної частини Латинської Америки, багаті джерела, й, звичайно, національна історіографія, – все це разом сповільнило процес застосування компаративного підходу в історію регіону. Тому жанр порівняльної історії фронтирів Латинської Америки з'явився пізніше за інші – в половині 1970-х років – і розвинувся в наступні два десятиліття.

Найкраще історична наука розбудована в Бразилії й Аргентині, до того ж інтелектуальний потенціал, принаймні, цих двох історіографій ні в чому не поступається історіографіям будь-якої країни Європи. Вперше в XIX ст. особливу роль латино-американських фронтирів зауважили аргентинець Домінго Сармієнто та бразилець Жоао де Абро – незалежно від Ф.Тернера. А взагалі в латино-американську історіографію тезу Тернера впровадив Віктор Белаунде, видатний перуанський історик. 1923 р., звернувши увагу на існування фронтирних кондицій у Південній Америці, він водночас висловив сумніви в наявності фронтиру в Тернеровому розумінні. Північно-американський фронтір створили фермери, південно-американський – латифундисти. Відтак риси індивідуалізму і рівності можливостей Латинській Америці притаманні не були¹⁸.

Іспанською мовою текст «Значення фронтиру в американській історії» переклали аж 1960 р. в Мадриді, 1968 р. – в Аргентині¹⁹. Зрештою, не в кожній країні історики мають умови, прийнятні для професійного вдосконалення. Інша причина – постколоніальна провінційність, що зумовлює ледь не стовідсоткову зайнятість у сфері власної національної історіографії. До того ж бразильці (принаймні) довший час ставилися до американців зверхньо, в той час як перед Парижем готові були плазувати на колінах; захоплення Новим Йорком прийшло лише в XX ст.²⁰

Натомість американці найчастіше цікавилися історією Бразилії, іноді перекладали й видавали праці своїх бразильських колег в

США, зрештою, самі вступали в полеміку, спокушені, можливо, гостротою дискусій між бразильськими істориками.

В перелік загальних особливостей історії Америк тезу Тернера включив видатний мексиканський історик Сільвіо Завала²¹. Автор близько 60 книг і більше сотні наукових статей, засновник «*Revista de Historia de America*», президент Мехиканського університету, посол Мексики в Франції (1968–1975), директор Національного музею, почесний доктор Колумбійського університету, С.Завала довгий час очолював також історичну комісію Панамериканського інституту географії й історії²². А його текст «Фронтири Іспанської Америки» досі є найкращою короткою версією висвітлення проблеми²³.

Порівняльні історії фронтирів Латинської Америки розпочали з'являтися в 1960-х роках, відтак «тезу Болтона» поступово засвоїли й вчені цього регіону. А Гебе Клементі, аргентинський історик, написала загальну історію фронтирів Латинської Америки в чотирьох томах²⁴. Відтак ідеї Тернера та Болтона в провідних наукових центрах Південної Америки відомі добре²⁵.

Все ж першу спробу сформуванню загальний наратив історії Латинської Америки на основі теорії Тернера зробив ще 1940 р. професор Мічиганського університету Артур Скот Ейтон у промові на з'їзді Канадської історичної асоціації. Водночас він визначив такі відмінні риси латинсько-американських фронтирів:

- застосування конкістадорами їхнього попереднього фронтирного досвіду;
- швидкі темпи завоювання і поширення інститутів імперської влади, яка справно працювала протягом п'ятдесяти років великих відкриттів;
- відсутність чітко означених фронтирів, рухомих від океану до океану;
- лише окремі регіони Латинської Америки, як аргентинська пампа, центральна Бразилія та землі на північ від Мехіко були мало заселені;
- аборигенів колоніальне суспільство не винищило чи витіснило, а інкорпоровало;
- на відміну від англо-американського типу вільнонародної колонізацій, в Латинській Америці здебільшого колонізацію планувала держава;

- кращі й багатші джерела латинсько-американських фронтирів у порівнянні з Північною Америкою;

- як і всюди, кондиції фронтирів Латинської Америки сприяли соціальним експериментам й розвивали індивідуалізм та персональну самодостатність²⁶.

Однак класичною працею в галузі порівняльної історії фронтирів є монографія професора Університету Варвіка (Великобританія) Алістера Геннесі «Фронтир у латино-американській історії» (1978)²⁷. А. Геннесі першим застосував глобальний підхід до минулого регіону, ідентифікувавши фронтир місій, індіанський фронтир, марунів, гірників, пастухів, латифундій, гумовий фронтир, англо-іспанський фронтир, політичні фронтири, фронтири літератури, насильства, бандитизму, кауділізму та провівши паралелі з іншими світовими фронтами. «Взагалі, – писав А. Геннесі, – де рівнину експлуатували як пасовиська, ми зустрічаємо «фронтир великих босів» (*«big man's frontier»*)²⁸, як у Австралії, Аргентині, Новій Зеландії, Техасі, Центральному Заході США та Альберті. Фронтири худоби й коня сприяли появі незалежних пастухів, на прикладах яких формувалися національні ідеали, наприклад, Мартин Ф'єрро в Аргентині або глорифікація Петефі гіко Угорської рівнини; вони поділяли чимало цінностей та культурних особливостей з козаками й табунщиками Росії, монгольськими кочовиками азійських внутрішніх фронтирів та бурськими пастухами Африки. Але хоча їх могли вважати критерієм свободи, водночас їм притаманна амбівалентність (це чудово демонструє історія козаків), тому що для внутрішнього спостерігача вони були пасторальними демократіями, а ззовні – проявом деспотизму²⁹.

В цьому контексті доцільно знадати про роботу Олени Гікавий Сацюк «Порівняльні студії ковбоя, гаучо й козака як протагоністів у вибраній прозі» (1973). Вчений писала: «Хоч ці три вершники народилися в різний час і в різних культурах, їх породила одна спільна риса: фронтир, Західна Рівнина США, пампа та степ відповідно. То був їхній пан, вихователь, їхня філософія та знання. Фронтир навчив їх одного – виживати. Боротьба за їжу, одяг і притулок була такою ж відчайдушною, як і боротьба з індіанцями й татарами. Які знання, особливості або звички служать їм найкраще, вони засвоювали швидко.

Такі затримувалися надовго й передавалися тим, хто приходив згодом. Поступово це ставало кодом. Кожний, хто приходив на цю сувору землю, хто бажав вижити й бути прийнятим, мусив засвоїти його. Основним його елементом була мужність. Далі йшла самодостатність, що провадила до внутрішньої потреби незалежності, навіть якщо вони діяли як група»³⁰.

Технології писання американцями історії окремих країн Південної Америки зазвичай враховують як «тезу Болтона», так «тезу Тернера». Переповідати історію кожної країни зокрема – без сенсу: історіографія латино-американських фронтирів фактично співпадає з предметом історії Латинської Америки. Тому зупинюся на лише тих працях й на таких методах, які мають ширший порівняльний аспект.

Ковбої, маруни та бандеранти

Однією з найхарактерніших рис фронтирів Латинської Америки були революційні зміни, спричинені імпортом великої рогатої худоби й коней. Що більше, природні умови багатьох південно-американських регіонів виявилися настільки сприятливими, що тут з'явилися численні стада здичавілої худоби. Ідеальна адаптація корови до нових природних умов спричинила також глибокі соціально-економічні трансформації. Відтак цілі суспільства спеціалізувалися в галузі розведення худоби. Все ж незважаючи на те, що попит на порівняльні дослідження пасторальних фронтирів Америки існував віддавна, проблема була розв'язана лише в 1980-1990-і роки завдяки узагальнюючим дослідженням професора Університету Північної Кароліни Річарда Слатті³¹.

Р.Слатта якимось назвав свій жанр «ноювою сільською соціальною історією»³². У центрі його уваги – спільноти американських пастухів: ковбої США та Канади, гаучо Аргентини, Парагваю, південної Бразилії, Уругваю, гуасос Чілі, лянерос Колумбії й Венесуели, вакуерос Мексиски й північної Бразилії, паньоло Гавайських островів. Оскільки ці терміни в Україні відомі мало, зупинимось на них докладніше.

Вакуеро (*vaquero*). Основною соціальною одиницею всіх латино-американських фронтирів була місія – оточене індіанськими хатинами поселення католицьких монахів, які, охрестивши язичників (нерідко – в супроводі солдатів укріплених

фортів *presidio*), водночас забезпечили їх новою організацією праці, в галузі тваринництва передовсім. На землях сучасної північної Мексики, Аризони, Каліфорнії й Техасу тваринництво поширилося завдяки зусиллям отця єзуїта Евсебіо Франсіско Кіно, засновника місії в Сонорі (1687).

Оскільки в традиційній середньовічній культурі кінь був ознакою свободи та престижу, спочатку іспанці не дозволяли мати коней іншим расам. Все ж економічні потреби зумовили відмову від цього звичаю. Досвідченими пастухами стали також ворожі християнам племена апачів й команчів.

Поступово внаслідок мішаних шлюбів сформувався мексиканський національний тип, а водночас – чисельна група пастухів *вакуерос* з розвиненим почуттям власної ідентичності й моралі. Найколеритнішими елементами їхнього вбрання були індіанське *serape* (пончо), *sombrero* (власний винахід), яскравий (зазвичай червоний або синій) пояс-кушак та *armas* – шкіряні поножі, які захищали вершника від колючих кактусів. Звичним озброєнням, а водночас інструментами вакуерос були ніж та лассо. Хоч вони становили сільський пролетаріат, який наймався до власників ранчо на сезонні роботи, до селян-землеробів вони відносилися зверхньо. Інше важливе джерело доходу вакуерос – контрабанда худоби до США. Чимало вакуерос не гребувало й бандитизмом, передовсім – крадіжкою худоби, грабежем, брало активну участь у громадянських війнах. В 18–19 ст. бандитизм був ендемічним явищем на північних територіях Мексики й у південних штатах США, притому він завжди мав соціальний відтінок. Так, бандита Іраклія Бернала мексиканці вважають своїм Робін Гудом.

Інтенсивне зростання латифундій за диктатора Порфірія Діаза (1884–1910) позбалило землі 98% всіх мексиканських селян й до краю загострило ситуацію в країні. Під час революції 1910–1920 рр. вакуерос становили основну ударну силу усіх революційних армій, зокрема Франсіско Вілли (Панчо Вілла, колишній кримінальний злочинець), Паскуаля Орозко (його вояки конфісковували або крали худобу, продавали її у США, за що купували зброю), а пасторальна економіка забезпечувала їм тил. Остаточо група вакуерос зникла в Мексиці протягом 20 ст. внаслідок модернізації.

Сьогодні образ вакуеро – важливий елемент мексиканської ідентичності. Хоч її основним складником є спадщина ацтеків, все ж завдяки багатому фольклору позиції вакуерос особливо відчутні в галузі музики й літератури. Поряд з вакуеро існував образ *чарро* (*charro*) – заможного власника ранчо, якого зображають у вигляді вершника в яскравому й багато декорованому вбранні. Розваги чарро трансформували іспанську корриду й започаткували мексиканське родео. 1926 р. в Мехіко постав пам'ятник чарро.

Вакейро (*vaqueiro*) – ковбой *сертао*, посушливої рівнини північно-східної Бразилії. Економіка португальських піонерів Бразилії XVI ст. спочатку базувалася на плантаціях цукрової тростини, тютюну й бавовни. Хоча худоба проникла в Бразилію водночас з першими колоністами, тваринництво розпочало розвиватися дещо пізніше у зв'язку передовсім з необхідністю годувати велику кількість рабів й було другорядним та не престижним заняттям. Плантації, а згодом й голандці витіснили вакейрос у глибину континенту. В XVIII ст. вакейрос вже були переважно метисами, індіанцями або чорношкірими. Все ж оскільки особливості бразильської економіки забезпечили вакейро істотний локальний ринок, тваринництво було вигідним заняттям, а деякі з них заснували власні ранчо. Однак наприкінці XVIII ст. у зв'язку з переміщенням колоніального центру на південь тваринництво сертао занепало. Класик бразильської історіографії Жоао Капістрано де Абро використав приклад вакейро як свідчення на користь расової демократії Бразилії, що інші вважають лише красивим міфом. Також вважають, що північні кордони сучасної Бразильської держави завдячують своєю широтою саме вакейро. Хоча вакейрос не сформували власної групової ідентичності, вони все ж залишаються важливим регіональним символом Бразилії – поряд з гаучо півдня.

Гаучос (*gaucho*) заселяли безкраї простори аргентинської пампи, розпочинаючи з 17 ст. й становили, як припускає Р.Слатта, чверть всього сільського населення Аргентини. Термін вперше вжито 1743р. і первинно він означав бездомного мисливця на дику худобу. Існують арабська, англійська, андалузська, баскська, єврейська, інкська, португальська, французька, циганська версії походження цього слова. Наймовірнішим, однак, є запозичення з мови індіанців гуарані, які замешкували територію Уругваю й на

мові яких термін «гаучус» означав кочового воїна.

Здебільшого гаучос були метиси, які, не маючи шансів на адаптацію ані в іспанське, ані в індіанське середовища, поступово заселили пампу, де спочатку утримувалися завдяки полюванню на здичавілу худобу й прирученню диких коней. Поступово вони опанували це ремесло до того рівня, що їх порівнювали з донськими козаками й вважали найкращим вершниками регіону. Необхідні їм продукти європейськиско ринку (чай *mate* з істотною порцією кофеїну, тютюн, алкоголь) вони здобували за рахунок продажу шкіри, яку Аргентина експортувала до Іспанії. В 19 ст. міщани Аргентини називали гаучо всіх безземельних мешканців сільської місцевості.

Феномен гаучо був результатом симбіозу іспанської й індіанської культур. Гаучос носили довге волосся й вуса, індіанські *poncho* й *chiripa* (штани), підперезувалися широким, багато декорованим поясом (*tirandor*, іспанського походження), на який чіпляли довгого ножа *facon* (міг досягати 70 сантиметрів, власний винахід); традиційне озброєння гаучо, крім ножа факона, доповнювало також запозичене в індіанців *bolas* (або *boleandores*; дві кулі на довгому шнуркові, призначенням яких було сплутати ноги здобичі).

Білі мешканці Аргентини зневажали гаучос як волоцюг, в той час як гаучо, що виробили власні моральні норми честі й поведінки, зневажали всіх не-гаучо. Гаучо провадив кочовий самотній спосіб життя, що здебільшого полягав у полюванні на дику худобу й переробці її продуктів, які він продавав, а фактично обмінював на необхідні йому *mate*, тютюн, алкоголь в найближчій таверні; інше традиційне заняття гаучо – контрабанда. Він відзначався крайнім індивідуалізмом, що проявлявся в легковаженні законів, особливо – обмежень на пересування, зневазі до владних інститутів взагалі, зрештою, у самотньому способі життя й регулярних поєдинках на факони з іншими гаучо в тавернах.

Вправні й економічно самодостатні вершники, гаучо відіграли істотну роль у пацифікації індіанців та громадянських війнах першої половини 19 ст. Водночас, у зв'язку з поступовим винищенням дикої худоби й просуванням у пампу ранчо гаучос перетворювалися в аграрний пролетаріат, який власники ранчо наймали для догляду за своїми стадами. Гаучос зникли внаслідок

поступового натиску на їхній спосіб життя з боку землевласників (1851 р. 382 особи володіли 82% всіх сільськогосподарських земель), спрямованої на обмеження кочового способу життя урядової політики й поступової економічної модернізації пампи в другій половині XIX ст. Одна з останніх згадок про гаучо датована 1872 роком, коли в місті Танділ у Новорічну ніч банда гаучо вирізала кількандцять іноземців. Злочин мав також соціальне забарвлення протесту проти модернізації, яку гаучо пов'язували з єврейськими єврейськими пов'язували з європейськими емігрантами. Це найрезонансніший кримінальний злочин за всю історію Аргентини.

Відношення аргентинських істориків до гаучо не було однастайним. Домінго Сармієнто, класик аргентинської історіографії, політик-ліберал, президент Аргентини в 1868–1888 рр. оцінював гаучос в контексті боротьби «цивілізації міста» з «варварством села» й вважав їх, як, зрештою, індіанців і всіх мешканців сільської місцевості, соціальною опорою аргентинського кауділізму, диктатора Хуана Мануеля де Розаса передовсім. Підйом аргентинського націоналізму в XX ст. поступово трансформував гаучо в один з основних національних символів Аргентини. Існує спеціальний жанр літератури, який змальовує гаучо як «шляхетних дикунів». Емблемою чемпіонату світу з футболу в Аргентині 1978 р. був гаучо.

Гаучо замешкували також регіони сучасних південної Бразилії, Парагваю та Уругваю. Як і в Аргентині, гаучо став також національним символом Уругваю, а в південній Бразилії існує популярний жанр «гаучо-літератури».

Гаучо – чилійський ковбой; термін вживався на означення найманих пастухів або ізгоїв; в ширшому розумінні – це негативне означення вершника, вживався поряд з гаучо. Основні елементи одягу гуасос притаманні й іншим ковбоям: великий капелюх, шкіряні поножі; елементи вбрання, притаманні лише гуасо, – шпори неприродної довжини, призначені для урочистостей. Як і гаучо Аргентини, гуасос майстерно володіли болас й відіграли істотну роль в пацифікації індіанців, опір яких був остаточно зламаний наприкінці XIX ст. Однак гуасос були позбавлені групової ідентичності й не сформували власного морального кодексу. Все ж у Чилі існував й уявний позитивний образ гуасо (на

взір мексиканського чарро), який чілійці застосовували в галузі образотворчого мистецтва, передовсім – для декорації поштівок.

Ковбої США. Слово з'явилося близько 1000 року в Ірландії. У 1830-х роках у Техасі так називали крадіїв мексиканської худоби. У сучасному розумінні термін розпочали вживати в південно-західній частині США після громадянської війни в зв'язку з розквітом тваринництва в цьому регіоні.

Окупувавши величезні північні простори Мексики, американці застали там уже сформовані спільноти пастухів з закоріненими традиціями. В зв'язку з промисловим переворотом середини XIX ст. розвинута Північ стала для пастухів Півдня неосяжним ринком. Відтак з'явився й ринок зайнятості для англо-американців, які дедалі більше заангажувалися в пасторальну економіку Півдня. Переїнявши технології та частково етику вакуерос, саме вони супроводжували величезні стада худоби на північні ринки, проходячи в такий спосіб тисячі кілометрів. В зв'язку з розвитком залізничної мережі цей «ковбойський» період історії американського Півдня тривав всього двадцятиліття. Незважаючи на короткотривалість, ще наприкінці XIX ст. США пережили величезний бум жанру ковбойських романів, а в XX ст. Голлівуд спопуляризував образ ковбоя в усьому світі. Однак найбільший успіх ковбойської спадщини був ще попереду. Ковбойські робочі штани джинси поступово стали носити в усіх куточках земної кулі представники обох статей і найрізноманітніших народів.

Ковбої Канади практично не відрізнялися від ковбоїв США, в тому числі тим, що вміли читати й писати, на відміну від усіх інших. Розквіт пасторалізму в Канаді припав на 1880–1907 рр., коли тваринництво процвітало на Альберті, Британській Колумбії й Саскачевані. Канадці постійно наголошувати на «цивілізованості» їхнього «Далекого Заходу» в порівнянні з брутальністю американського «Дикого Заходу». Історик Л. Томас якось зауважив, що природа «не такого дикого канадського Заходу» – американська, а дух – англійський.

Лянеро (Панеро) – ковбой лянос; *llanos* – рівнина в тропічній зоні Колумбії й Венесуели, з півночі й заходу оточена Андами, загальна площа – 250 тис. квадратних миль. Взимку регіон страждає від частих паводків, влітку – від засухи. Перша іспанська колонія з'явилася в регіоні 1548 р., відтак тут розвинулася пасторальна

економіка: 1815 р. чисельність стад худоби сягала 1, 2 мільйони голів.

Основні особливості одягу лянеро – нашійна хустина (цей елемент одягу притаманний усім ковбоям) в чорно-білу клітку й шкіряні поножі, декоровані срібними заклепками. Під час війни за незалежність лянос були основним театром бойових дій, притому місцеві кавалеристи остаточно схилили перемогу на бік прихильників незалежності на чолі з генералом Сімоном Боліваром; ніде більше в Америці пастухи опановували військове ремесло до того рівня, як тут. З іншого боку, це пов'язано з особливо затяжними громадянськими війнами в цих країнах; в Колумбії бойові дії тривають по сьогоднішній день.

І в Колумбії і в Венесуелі існує літературний «лянеро жанр». На протигагу спробам націоналістичної інструменталізації минулого лянерос, і в Колумбії і в Венесуелі термін має негативний відтінок землі з нездоровим кліматом, заселеної похмурими лянерос й звідки регулярно черпають сили каудильо; самі лянерос залишаються важливим регіональним символом.

Паньоло (paniolo) – ковбої Гавайських островів. Британський мореплавець Джордж Ванкувер подарував кілька пар худоби королеві Камегамезі I, завдяки покровительству якого худоба успішно розмножилися й здичавіла. 1803 р. королеві подарували ще й коней. Невдовзі і гавайці і європейські піонери розпочали полювати на здичавілу скотину. 1830 р. Камегамега III запросив каліфорнійських вакуерос, щоб вони приручили худобу й навчили його народ ковбойського ремесла. Так з'явилися паньоло. Очевидно, їхні технології й одяг істотно не відрізнялися від мексиканських, за винятком сомбреро, яке вони полюбили прикрашати квітами, пір'ям і ін., й удосконаленою формою гітари; у XX ст. музика гавайських гітаристів дала поштовх для розвитку стилю «кантрі». Розпочинаючи з 1982 р., гавайці щороку святкують День паньоло.

Маруни. Історичні особливості Латинської Америки сприяли появі й суспільств, притаманних лише цьому регіонові. Передовсім це *маруни* (слово з англійського лексикону; «taoqoo» – здичавіла корова на острові Іспаньола, тепер Гаїті) – чорношкірі раби-втікачі, які формували власні селища в безлюдних або важкодоступних місцевостях Гаїті, Куби, Ямайки, бразильської сельви Амазонки

(де їх називали *quilombos* або *mocambos*), Французької Гвіани (де їх називали *Aluku*), Сурінаму («бушнегри» *Njukas* і *Saramako*). Іспанці називали рабів-утікачів *palenkues*. Найвідоміша спільнота з 10 бразильських квіломбос – Пальмарес на північному сході. Організувавши суспільство на взір монархії африканського типу на чолі з вождем Анда Зумба, квіломбос Пальмарес відбили 2 голандські та 6 бразильських військових експедицій, поки їх поселення не зруйнували бандерати³³.

В ширшому компаративному контексті суспільство марунів проаналізував професор Каліфорнійського університету в Лос Анджелесі Кевін Малрой на прикладі Флориди³⁴. Використовуючи досвід американської антропологів, він оцінив феномен марунів як зразок *неотеричного* або *сенотеничного* суспільства. Це тип суспільства, започаткованого військовою поразкою, вимушеною міграцією або іншою катастрофою, яке вижило в нових умовах завдяки як збереженню елементів попереднього культурного досвіду, так запозиченням і власним винаходам. Основні риси марунських спільнот: швидка адаптація до природніх умов; мілітаризація як наслідок інтенсивних бойових дій; неспроможність відмежуватися від матірніх рабовласницьких спільнот.

Семінолів Флориди К.Малрой обрав за зразок невивадково. Власне семіноли – це індіанці. Серед них, однак, були чорношкірі раби-втікачі, які, живучи відособлено й визнаючи супрематію індіанських вождів, водночас зберігали повну автономію. Індіанці спочатку теж не становили єдиного етносу, то були втікачі, жертви воєн і репресій, які поступово сформували власну ідентичність; чорношкірі були втікачами з плантацій Джорджії, Північної й Південної Кароліни, яким іспанці гарантували свободу в обмін на послуги розвідників і експертів у справах прилеглих англійських колоній. 1821 р., коли Іспанія поступилася Флоридою США, іспанці евакуювали своїх чорношкірих підданих на Кубу. Проте ті масово поверталися на Флориду, де в той час уже відбувався етногенез семінольської нації. Чорношкірі успішно адаптували досвід контактів з європейцями до нових умов. Вони здебільшого були християнами (ім'я одного з них особливо промовисте – Слейвері Помпей!) й займалися землеробством, відтак були заможніші за індіанських язичників і пастухів. Завдяки підтримці чорношкірих

семіноли довгий час ефективно протистояли армії США й зазнали поразки остаточно в другій семінольській війні (1835–1842), коли американцям вдалося вмовити їхніх чорношкірих союзників скласти зброю взамін на гарантії свободи. Відтак американці дозволили переселитися марунам до Оклахоми, де в резерваціях мешкала та частина семінолів, яка погодилася на це переселення добровільно ще перед другою семінольською війною. На території Оклахоми і Техасу семіноли проживають і зараз, плекаючи свої ідентичності³⁵.

З усіх інших марунських спільнот вижили маруни Сурінаму, а в Гайяні державна ідеологія побудована на основі боротьби місцевих марунів за свободу – свого роду «чорношкірий еквівалент» тези Тернера³⁶.

Бандерати. У середньовічній Португалії *bandera* – загін чисельністю 36 воїнів, в дослівному перекладі термін означає «прапорносець»; бразильська міліція, метиський варіант загону воїнів (розмовляли мовою індіанців тупі), що сягає своїм корінням часів Реконкісти. Вперше термін *badeirante* вжито 1740 р. Губернатор Франсіско де Соуза організував компанії міліції на початку XVII ст. І хоча такі загани було створено по всій Бразилії, лише в регіоні Сан Пауло нова структура стала способом життя для багатьох, щонайменше, на сто років. Розрізняють дві фази історії бандератів – як мисливців за рабами (до 1640) і як шукачів дорогоцінних металів (до 1725 р.); втім, і в другий період своєї історії бандерати вели перманентну партизанську війну з єзуїтськими місіями Парагваю за опікованих монахами індіанців. Всього бандерати, чисельність яких не перевищувала 2 тис. осіб, полонили 350 тис. індіанців, з яких 80% продали в рабство в інші місцевості Бразилії. У 18 ст. бандерати трансформувалися в «мусонів» (*monsoons*), які на відмону від своїх попередників, шукали золото індивідуально та зайнялися тваринництвом.

Протягом XIX ст. бразильці встигли призабути про бандератів. Жоао Капістрано де Абро (1853–1927), класик бразильської історіографії, першим акцентував увагу на ролі сертао в історії Бразилії. На його думку, своїми протяжними кордонами Бразилія завдячує передовсім піонерським зусиллям бандератів й вакейрос. Відтак протягом 20 ст. образ бандери поступово трансформувався спочатку в основний образ паулістської

регіональної ідентичності, який бразильський політичний істеблішмент засвоїв вже наприкінці 1930-х років. Виступаючи в Сан Пауло 1939 р., диктатор Гетулію Варгас назвав бандератів «першими націоналізуючими експедиціями», з яких почалася властиво бразильська історія, а водночас закликав «сучасних паулістських бандератів» знайти собі достойне місце в «новому хрестовому поході національної експансії». Відтак бандера став основним символом бразильського націоналіста.

Про бандерати написано сотні томів історичних праць (Альфонсо де Таннай – автор 11-томної історії бандератів), літературних творів; бразильські скульптори та художники також присвятили їм достатньо уваги³⁷.

Втім, серед істориків не бракувало й скептиків. Бразилія – це «дезорганізуюча спільнота, позбавлена моральної ініціативи й громадського духу, яка, щоб вирішити свої проблеми, чекає на пророков-чудодіїв або бандератських вождів», – писав Клодомир Віанна Муг, видатний історик і політичний вигнанець часів диктаторства Г.Варгаса, порівнюючи колоністів Бразилії з піонерами США³⁸.

Між націоналізмом і кауділізмом

Проблеми значення фронтиру для національного розвитку, співвідношення індивідуалізму, демократії, насильства, кауділізму – один з основних дискурсів латино-американських фронтів. Порівнюючи бразильські фронтери з північно-американськими й навіть визнаючи бандератам заслугу просування кордону на захід, історики водночас впровадили поняття «пустого фронтиру». Ріх у тім, що внутрішня частина Бразилії довгий час залишалася незаселеною; за бандератами не йшли переселенці, а засновані ними табори перетворювалися в поселення лише іноді; та й ті тривалий період були ізольовані як у відношенні один до одного, так стосовно бразильського «центру»; іншими словами, якщо «фронтір» – це «неперервна лінія на авангардному краю тривалого демографічного й комерційного розвитку», то бразильський фронтір – це «hollow frontier»³⁹.

«Народи використовують історії з метою пояснити власну поведінку. Різна поведінка вимагає різних пояснень, іншими словами, різні історії раціоналізують різну поведінку. (...)

Здебільшого історії латинсько-американських фронтирів, які поянюють латинсько-американський досвід на фронтах, відрізняються від історій англо-американських фронтирів. Тож нічого дивного, що домінанта фронтирної ідеології в Латинській Америці відрізняється від домінанти фронтирної ідеології в Англо-Америці. В Англо-Америці фронтири часто випереджали експансію; в Латинській Америці – часто обмежували ріст», – писав Том Сулліван, автор монографії «Ковбої та каудильо. Фронтирна ідеологія Америк» (1990)⁴⁰. В середньовічній Іспанії каудильо – капітан, у Латинській Америці – автотарний лідер соціуму. «Це диктатор, – додає Т.Сулліван, – але оскільки система кауділлахе глибоко закорінена в культурі Латинської Америки, як відповіднішому термінові, надається перевага каудильо». Індіанський відповідник терміну «каудильо» – кацик. Але якщо кацик керував людьми, каудильо – кациками. Іспанці вважали [індіанську] систему відносин між воїнами, цивільною владою й кланами зручною для встановлення порядку. Звісно, [ідеології] кауділлахе сприяли розлогі простори континенту, де королеві Іспанії нав'язати свою владу на місцях було нелегко. Простори Нового Світу були занадто протяжні, щоб дозволити іспанцям накинути їхню цивілізацію без поділу на менші адміністративні одиниці. Тож як сказав один історик, «Беручи під увагу географічну ізольованість і величину регіону, розкидані контрольовані кациками центри влади стали фундаментом для появи національних каудильо». Завдяки системі кациків та їхніх могутніх начальників каудильо іспанці знайшли готові й доступні засоби для встановлення в гінтерляндах своїх порядків та в такий спосіб опанували їх»⁴¹. «Можливо, найімовірнішим і менш расистським поясненням системи кауділлахе є неспроможність розв'язати конфлікт між притаманним іспанській культурі бажанням порядку, з одного боку, й індивідуалізму, з іншого. Коли люди звертаються до каудильо, в них перемагає бажання порядку. Каудильо ... виражає крайній індивідуалізм народу»⁴². Натомість в протестанському середовищі суспільств Північної Америки місця для каудильо не було.

Ще безжалісній був К.Мугу відношенні до Бразилії. «Середні віки, пройдені в Європі, продовжилися в Латинській Америці тисячами способів: в архітектурі, скульптурі, образотворчому

мистецтві, законодавстві, звичаєвості. Але оскільки час не йде своїми слідами, результатом були коливання між минулим і майбутнім; економіка невизначена – ні повністю феодальна, ані капіталістична, мішанина середньовіччя, модернізму, феодалізму й меркантилізму; феодалізм мінус середньовічний дух та меркантилізм, позбавлений справжнього духу капіталізму»⁴³.

Всі історики, однак, схилилися до визнання за латино-американськими фронтами ідеальної ролі *melting pots*, де, на відміну від Північної Америки, міжрасові бар'єри не були істотною перешкодою в шлюбних справах, що відіграло вирішальну роль у формуванні сучасних націй регіону. Але факт призначення апачі Мануеля Гонсалеса на посаду *alcalde* в Сан Хосе (Каліфорнія) – екстраординарний випадок⁴⁴. Перемішування рас не врятувало жодну країну від регулярних проявів расизму й насильства⁴⁵.

Тож чи латинсько-американські фронтири сприяли розвитку демократії? В дійсності, ні. В ранньомодерний період самоврядні спільноти виникали фактично на всіх просторах Нового Світу. Проте в Латинській Америці дух крайнього індивідуалізму, як і успадкована від середніх віків звичаєвість сприяла концентрації влади в руках каудильо.

Отже, в другій декаді 20 ст. вихованець Ф.Тернера Герберт Болтон акцентував увагу на раніше ігнорованих в США соціальних аспектах іспанської колоніальної спадщини, започаткувавши в такий спосіб історію Латинської Америки взагалі. Так сформувалася дисципліна «історії Америк». І хоча цей предмет зник з навчальних програм університетів США після 1960 р., в американській історичній науці науковий авторитет Г.Болтона залишається непохитним і досі як піонера толерантного підходу до не-англо-саксонської культурної спадщини.

Однак сам Г.Болтон і створена ним «школа іспанського прикордоння» вважали своїм призначенням нагромадження знань в цій новій науковій галузі, й уникали узагальнень і ширших порівнянь. Тому теоретичний контекст тези Тернера вони фактично проігнорували. Відтак субдисципліна властиво порівняльної історії латино-американських фронтів виникла лише в другій половині 1970-х років й розвинулася в наступні два десятиліття

– паралельно з національними історіографіями країн Латинської Америки, передовсім бразильської й аргентинської. За жанром це аграрна історія з акцентом на розвитку фронтірних соціальних інституцій (місія, енкомієнда, президія), проблемах насильства, акультурації, асиміляції, формування нових соціальних груп (різновіди ковбоїв, бандерати, маруни) і метиських народностей, дослідження впливів фронтірного минулого на культуру й ідеологічну сферу. Визнаючи винятково важливу роль фронтірів в формуванні національних ідентичностей сучасних народів Латинської Америки, вчені водночас вказали на основну відмінність латино-американських фронтірів від фронтірів США: розвиваючи дух індивідуалізму, ба, навіть самоврядні спільноти, фронтіри Південної Америки розвиткові демократії не сприяли.

¹ William W. Savage, Stephen Thompson. «The Comparative Study of the Frontier: An Introduction», *The Frontier. Comparative Studies*, vol.2 (Norman, 1977), p.6.

² Richard Hofstadter, *The Progressive Historians*. Turner, Beard, Parrington (New York, 1970), p.83.

³ Стаття продовжує серію публікацій про порівняльний підхід до тези Тернера: І.Чорновол, «Дикий Захід» і «Дике Поле»: Україна в світлі тези Тернера, *Критика*, 2006, №6, с.26-28; він же, Середньовічні фронтіри та модерні кордони, *Критика*, 2006, №10, с.9-12; він же, Фронтіри Росії, *Критика*, 2007, №6, с...

⁴ D.Weber, *The Spanish Frontier in North America* (New Haven and London: Yale University Press, 1992), p.3, 6.

⁵ John Francis Bannon, ed., *Bolton and the Spanish Borderlands* (Norman: University of Oklahoma Press, 1964); D.Weber, «Turner, the Boltonians and Borderlands», *AHR*, v.91, 1 (February, 1986), p.66-81; J.Bannon, Herbert Eugene Bolton. *The Historian and the Man. 1870-1953*, (Tucson: The University of Arizona Press, 1978); Russell Magnaghi, Herbert E. Bolton and the *Historiography of the Americas* (Studies in Historiography, no. 5. Westport, Conn.: Greenwood Press, 1998).

⁶ H.Bolton, «Mission as a Frontier Institution in the Spanish-American Colonies», *American Historical Review*, v.23, no.1 (October, 1917), p.42-61.

⁷ H.Bolton, «The Epic of the Greater America», *AHR*, v.38, 3 (April, 1933), p.448.

⁸ D.Weber, *The Spanish Frontier in North America*, p.7.

⁹ Albert L. Hurtado, «Parkmanizing the Spanish Borderlands: Bolton, Turner, and the Historians World», *Western Historical Quarterly*, v. 26, no.2 (Summer, 1995), p.154.

¹⁰ Colin G. Calloway, «Introduction to the Bison Books Edition», in: Francis Parkman, *France in England in North America. Part First: Pioneers of France in the New World*, Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1996, p.VIII.

¹¹ Albert L. Hurtado, «Parkmanizing the Spanish Borderlands: Bolton, Turner, and the

Historians World», p.149-167.

¹² New Spain and Anglo-American West. Historical Contributions. Presented to Herbert Eugene Bolton, vol.1-2 (Los Angeles: privately printed, 1932); Greater America. Essays in Honor of Herbert Eugene Bolton (Berkeley and Los Angeles: University of California Press, 1945).

¹³ Bolton and the Spanish Borderlands, ed. and with introduction by J.F.Bannon (Norman: University of Oklahoma Press, 1964), p.3. Джон Френсіс Беннон (1905-1986) – отець-єзуїт, 1937р. відряджений на прогання Г.Болтона провінціалом ордену єзуїтів досліджувати місіонерську активність ордену в колоніальній Мексиці. Після захисту дисертації 34 роки викладав в Університеті Сент Луїса, обирався також деканом історичного факультету. Автор загальної історики Америки (1947, 1977 – 4-е видання та двотомної «Історії Америк» (1963 – 2-е видання). Charles Fleener, «John Francis Bannon, S.J. (1905-1986)» [obituary], in: The Hispanic Historical Review, vol.67, no.1, (February, 1987), p.139-142.

¹⁴ Peter Stern, «Sons and Grandsons of Bolton: The Development of Borderlands Historiography», in: Latin American Frontiers, Borders, and Hinterlands: Research Needs and Resources. Papers of the Thirty-Third Annual Meeting of the Seminar on the Acquisition of Latin American Library Materials, ed. by Paula Covington (Albuquerque, N.M.: SALALM Secretariat, General Library, University of New Mexico, 1990), p.72-84.

¹⁵ Lewis Hanke, Do the Americans Have a Common History? A Critique of the Bolton Theory (New York, 1964).

¹⁶ D. Weber, The Spanish Frontier in North America, p.8.

¹⁷ Ibidem, p.13.

¹⁸ Viktor Belaunde, «The Frontier in Hispanic America», in: Where Cultures Met. Frontiers in Latin American History, ed. By David J. Weber and Jane M. Rausch (Wilmington, Delaware: A Scholarly Resources Inc. Imprint, 1994), p.33-41.

¹⁹ D. Weber and Jane M. Rausch, «Introduction», in: «Where Cultures Met. Frontiers in Latin American History», s.XVIII.

²⁰ Clorian Vianna Moog, Bandeirantes and Pioneers. Translated from Portuguese by L.L.Barrett (New York: George Brazillier, 1964), p.205.

²¹ Silvio Zavala, «A General View of the Colonial History of the New World», American Historical Review, v.66 (1961), p.913-929; S.Zavala, Program of the History of the New World, Vol.2 (Mexico: Instituto Panamericano de Geografía e Historia. Comision de Historia, 102, 1962), p.166-167. Параграф «Особливості життя на фронтірі».

²² Peter Bakewell, «An Interview with Silvio Zavalla», Hispanic Historical American Review, 62, 4 (1982), p.553-568.

²³ S.Zavala, «The Frontiers of Hispanic America», in: The Frontier in Perspective, ed. by Walker Wyman and Clifton Kroeber (Madison: Uniniversity of Wisconsin Press, 1965), p.35-58.

²⁴ Hebe Clementi, La frontera en America: una clave interpretativa de la historia americana (Buenos Aires : Editora Leviatan, 1985-1988).

²⁵ La Frontera: mito y realidad del Nuevo Mundo: actas del Congreso celebrado en la Universidad de Leon, los días 13 a 17 de septiembre de 1993 / coordinan esta edi-

cion, Maria Jose Alvarez, Manuel Broncano, Jose Luis Chamosa; [con la colaboracion de Embajada de los Estados Unidos de America; Asociacion Espanola de Estudios Canadienses] (Leon: Universidad de Leon, 1994).

²⁶ Arthur S. Aiton, Latin American Frontiers, in: Where Cultures Met. Frontiers in Latin American History, p.100-104.

²⁷ Alistair Hennessy, The Frontier in Latin American History (London: Edward Arnold, 1978).

²⁸ Термін «big man's frontier» вперше впровадив впровадив професор Мельбурнського університету Браян Фіцпатрік в історію австралійського фронтиру. Brian Fitzpatrick, «The Big Man's Frontier and Australian Farming», Agricultural History, v.21, no.1 (January, 1947), p.8-12.

²⁹ Ibidem, p.144.

³⁰ Saciuk, O.H., A Comparative Study of Cowboy, Gaucho, and Cozack as Protagonists in Selected Novels (University of Illinois at Urbana-Champaign, PhD, 1973), p.3.

³¹ Richard Slatta, Comparing Cowboys and Frontiers (Norman and London: University of Oklahoma Press, 1997); Gauchos and Vanishing Frontier (Lincoln and London: University of Nebraska Press, 1983); R.Slatta, «Images of Social Banditry on the Argentine Pampa», in: Bandidos. The Varieties of Latin American Banditry, ed. by R. Slatta (New York – Westport, Con. – London, 1987), p.49-65; Cowboys of the Americas (Yale University Press: New Haven and London, 1990); R.Slatta, «Historical Frontier Imagery in the Americas», Latin American Frontiers, Borders, and Hinterlands: Research Needs and Resources. Papers of the Thirty-Third Annual Meeting of the Seminar on the Acquisition of Latin American Library Materials (University of California, Berkeley and Stanford University, Clark Kerr Conference Center, University of California, Berkeley, June 6-10, 1988, ed. by Paula Covington (Albuquerque, N.M.: SALALM Secretariat, General Library, University of New Mexico, 1990), p.5-25; The Cowboy Encyclopedia (Santa Barbara, Ca, Denver, Col., Oxford, Eng., 1994).

³² Richard Slatta, Cowboys of the Americas, p.3.

³³ A.Hennessy, The Frontier in Latin American History, p.68-71; Franklin W. Knight, «Black Transfrontiersmen: the Carribean Maroons», Where Cultures Met. Frontiers in Latin American History, ed. by D.Weber and Jane M. Rausch (Wilmington, Delaware: A Scholarly Resources Inc. Imprint, 1994), p.123-129.

³⁴ Kevin Mulroy, «Ethnogenesis and Ethnohistory of the Seminole Maroons», Journal of World History, Vol.4, no.2 (Fall, 1993), p.287-305.

³⁵ Див. також племінний семінольський сайт www.seminoletribe.com.

³⁶ A.Hennessy, The Frontier in Latin American History, p.68-71.

³⁷ The Bandeirantes. The Historical Role of the Brazilian Pathfinders, ed. with an Introduction by Richard Morse (New York: Alfred A. Knopf, 1965).

³⁸ Chlodimir Vianna Moog, Bandeirantes and Pioneers (New York: George Brazillier 1964), p.182; Mary Lombardi, «The Frontier in Brazilian History: An Historiographical Essay», Pacific Historical Review, v.44, no.4 (November, 1975), p.437-457.

³⁹ M.Lombardi, op. cit., p.448; A.J.R. Russel-Wood, «Frontiers in Colonial Brazil: Reality, Myth, and Metaphor», Latin American Frontiers, Borders, and Hinterlands: Research Needs and Resources, p.26-55.

⁴⁰ Tom R. Sullivan, *Cowboys and Caudillos: Frontier Ideology of the Americas* (Bowling Green, Ohio: Bowling Green State University, 1990), p.1.

⁴¹ *Ibidem*, p.8.

⁴² *Ibidem*, p.9.

⁴³ C.Moog, *Bandeirantes and Pioneers*, p.205.

⁴⁴ D.Weber, *The Spanish Frontier in North America*, p.307.

⁴⁵ Silvio Duncan Baretta and John Markoff, «Civilization and Barbarism: Cattle Frontiers and Latin America», *Comparative Studies in Society and History*, v.20 (October, 1978), p.587-620.